

ШЫН

Совет Эвилелиниң Коммунистг партиязынын
Тыва область болгаш Кызыл хоорай комитеттериниң,
ажылчы чоңнар депутаттарынын область Советиниң органы

1925 чылда
үндүлөттөнгөн
1954
ОКТАБРЬ
17
ВОСКРЕСЕНЬЕ
№ 207 (3144)
ӨРТЭЭ 20 КОП.

Бөгүн, Совет Эвилелиниң составын- га Тываның кирген хунунден бээр он чыл оюнуң байырлалы.

Улуг Совет Эвилелиниң хөй националды улустарының
акы-дуңмалышкы бузулбас найыралы делерезин!

УЛУГ НАЙЫРАЛ

Совет Социалистг Республикаларының Эвилелиниң составына Тываның кирген хунунден бээр он чыл оюн Тыва областың ажылчы чоңнары бөгүн боттарының улуг Төрөөн чурту дөштүр боттарының бөлүмү бола бөрүшкүтүң сеткил-сагыжы-биле байырап турар. Бөдүрүң салым-тодуң улуг орус болгаш Совет Эвилелиниң өскөдө улулары-биле холбаштырар дөштү тыва улустуң үр маанын күөдө он чыл мурунда боттаган.

Улуг Совет Эвилелиниң акы-дуңмалык хөй националдык өг-бүдөинге Тываның кирген тыва улустуң амьдыралында кайгамчык улуг болушкун, оң төөгүзүндө улуг эргиде пунктузу болган, Инчангаш бистин областың ажылчы чоңнары Тывага Совет эрге-чалгынын он чыл оюн төөгүлүг болушкун болгаш боттарының өөрүшкүтүг национал байырламы кылдыр иемдеген турар.

Тыва улустуң политиктиги, экономиктиги болгаш культуруг амьдыралының көгүздөвүнүн хун бурнуң салым салымынын болгаш чалай дууламчызын көргүтүп турары дөштү тыва улус байырламын хунинде имамшылдык, өөрүшкүтүң болгаш өөрдү четиргенниң бирги сөгүс төрөөн Коммунистг партияныга, Совет чакылда четирин турар. Октябрының социалистг Улуг революцияның болгаш өөрдү улустуң акы-дуңма дууламчызынын түнөөндө ажылчы араатар аар-берге социал болгаш национал дөрлөдүн мөңгези-биле холбаш, боттарына хостуг болгаш аас-кежиктиг амьдыралды чедип алган.

Тыва улуска экономиканың, ажил-агый болгаш культура тургузушкунунуң күчүлүг көгүздөвүнүн кылбас орутары амьдыртылган. Тыва улустуң төөгүзү болгаш көгүздөвү ССР-ниң улустарынын байырлыгы, тыва болгаш орус улустарынын найырларының чырытылганча улугер-чөжө болуң турар.

Совет Тываның ажылчы чоңнары Совет Эвилелиниң акы-дуңмалык хөй националдык өг-бүдөинде он чыл чурттап болгаш ажилдап турар. Коммунистг партияны болгаш Совет чакылтын хун бурдуги чалай салым салымынын, ССР-ниң бүтү улустарынын, бирги азучулге улуг өөрдү улустуң акы-дуңма дууламчызынын атыныда Совет Тываның улус ажил-агый, тыва улустуң национал хөвирин, социалистг утга-шымардыг культураны дүрген техникер-биле көгүтүп турар. Ажилчы массаларының материалдыг чалай байталы дьма бедип турар.

Он чылдың дүртүгүндө областа эвилелин болгаш чурт улустуң тургустунал болгаш көгүтүп турар. Бо-за үренип дүртүгүндө чурт улустуңунун иретиң продукцияны дөрт бөлүп өскөн. Коммуналдык элестри станциялардан элестроэнергия алыры бөзө од хире өскөн, көмүр даш тывыжы 12 катан, 3 мыл бөлөткө—он катан көвүдөн.

Социалистг эгелерге көдө ажил-агыйны чарттарының таламы-биле улуг чедикшиндер чедип алдырган. Ам областа арап болгаш тараачан ажил-агыйларының 93 ажил хуузу колхозтарга каттышкан. Тарылга шөдөрлөргө социалистг секторнуң бот-деннин 96 хире хуу болуң турар. Колхозтар болгаш МТС-тер бирги черден көдө ажил-агый техникамы — тракторлар, комбайнар болгаш көдө ажил-агыйны өскөдө машиналары-биле чөпөгөттөгөн.

Од бүтү болза, тарылга шөдөрлөр дьма калбартыр, колхоз шөдөрлөргө дүжүттүүн бедлер, колхозчуларың чалай байдалын

өжиждер органы берген. Тываның таралжалы байлак дүжүттү ажаап алган. Областың колхозтары болгаш совхозтары тараа бөлөкөлөнүң күрүне планын хуусаа бетиңде күөсеткен, муң-муң тонна тарааны колхозтар күрүне сайдып туралар. Тыва улустуң культураны дүрген техникер-биле көгүтүп турар. Чаа школаларны, эмнегелерин, клубтары, ортумак өөрдөйгө черлерин тудуң турар. Байырламын хунинде Кызылда көдө ажил-агый техникумуңуң чаа чарым бакынын ажилдапта дуулам турар, уруугар садикниң, бөжүүр бакынын, ажилчы чоңнарыга хөй-хөй чуртталга бакчыларынын туулушкуну дооступ турар. Од бүтү болза, улустуң чалай өөрүшү дугайында Коммунистг партияны болгаш Совет чакылтын дөштө ажал салым салымынын чырытылганча хөпөшкөлдөр.

Тывада кайгамчык улуг социалистг чырытылгаларың хөпөшкөлдө болза, од мышкаң чаа кайгамчыктыг амьдыралдын тургузуучулары — кижилерниң өзүдөйи бөзө болуң турар. Улус ажил-агыйны болгаш культура тургузушкунуңуң бүтү амьдыралында национал кадрлар өскөн. Оларның арасында ССР-ниң Дөдүй Советиниң депутаты Ныстыл-Доржуун, кабарчы Кышла Дамбанын, тракторист М. Кызыл-оолду, алдарың багчылар Н. Михайловтуң, Т. Х. Бөрөнүң, экин Серекелдиниң, инженер Тимофеевтиң, көдө ажил-агыйның дүржүгө станциянының өөрдү ажилчылы Кызыл-оолду болгаш өөрдө эскелериң аттары областа кылбас сурагалы. Колхозчу көдөвүн хөй-хөй мурнакчылар Бүгү-эвилелиң көдө ажил-агый дөштөгөвүнүн киржикчилери болуң турар.

Чаа социалистг эгелерге Тываның экономиканын болгаш культураның чарттарыныга идепкейиң кирешени дөштү көдө ажил-агыйның үлөштүрүн болгаш культура тургузушкунуңуң муң хире мурнакчы кижилери Тыва областың тургустуналдыгың алдарың он чыл оюңуң байырламын хунинде областың хундул амьдыралыга кирин демдегелен болгаш СЭКП обкомунуң болгаш облускомунуң күдүлүгү бижиле шакылаң.

ССР-ниң улустарынын акы-дуңмалык өг-бүдөинде өрткөн он чылдарың дүртүгүндө чедип алдырган бистин улуг чедикшиндер биле дөштү Төрөөн чуртулуңуң улустарынын сырый каттыштырган, бистин коммунизмиң тилкелелгенге андар чыдар бистин төрөөн Коммунистг партияныга болгаш Совет чакылныга өөрүшкү хулаагелени бөз.

Өрткөн он чылдарың дүртүгүндө чедип алдырган чедикшиндер бистин областың туртун мурнакчы областарынын депделеге чедир төлөдө, Тываның ажилчы чоннарының өрткөр ужуруг улуг орутуң күгө эгези болуң дөрүн областың ажилчы чоннары бө байырламын хунинде демдегелеп турар.

Тыва улус Коммунистг партияның улуттугалымы-биле бистин хөй националдык күрүневиң бүтү улустары-биле калы боттарының чалгыс экин, улуг орус улусу-биле, ССР-ниң бүтү улустары-биле ажил-агыйның найырламы мөөң солгаар-лаа камтап бижылгалар деп чүвени бөгүн дагын-дагын медегелеп турар бис.

Совет патриотизмиң болгаш пролетаризм интернационализмиң өстүрүгө Коммунистг партияның кижикиткени Тываның ажилчы чоннары эрес кашпагай күш-ажылчы-биле бистин чуртулуңуңа коммунизм тилкелелгениң көрөңгө боттарының чаа салышынын кирин турар.

Чамды мурнуу районнарда күсүк тарылга үргүлчүлүп турар. Келир чылын чалазы тарым чөлдөрүң алдарыгалын чер болганда чорууп турар. (СЭТА).

Совет Тываның 10 чыл оюнуң байырлалыңга алдар кылдыр

Материал техниктиг суур өзүп турар

Шагаан-Арыг МТС-ниң материал-техниктиг базамы чыл-бүргүдө өзүп турар. Ам бында түс он беш тракторлар, чэрбин дөрт комбайнар, он иштинден он беш комбайнар бөдү чөртүр. Од мышкаң көдө ажил-агыйның ажилы-бүрү машиналары хөй болуң турар. МТС бо чылын бөдү чөртүр ситен кезер машинаны, универсалдыг тракторну, картофельни дөрбелчин-улаачак арга-биле озуруттуруга хереклөр машинаны болгаш дартофель ажаап алырынын, ситен бөдөрүн, сарактаарының болгаш өскөдө-даа нарың машиналарыны немей алган.

Машина трактор септэр чер дөйдү чондуру чаа станок-биле хандыргыңан болгаш автомашинна турар черде ГАЗ-51 деп маркалы чаа автомашинналар немешкен.

Колхозчу малчынарның чедикшини

ТОПРА-ХЕМ. (Радио-биле). Тожу районда «Совет Тыва» колхоз инитиниң мал ажилы көгүдөр таламы-биле бөттүг хөпөшкөлдөрүң ап келген. Кышка тургаларны хымнамчы бөлөткөр, бижик чөм суурну тургузар, ажаалда хайгааралды өжидер таламы-биле малчынар чүткүлдү демсехкиң турар.

Шөп мал фермазы (эргелечини эш Чамы) хөй болгаш өнүкү өстүрениң планын бо чылын 114,2 хуу күөсеткен. Од мышкаң колхозтуң иви малы (ферма эргелечини коммунист эш Барзан) 1953 чылга улуг 130 хуу өскөн, а бо чылдың планын 118,5 хуу күөсеткен.

МАЛ АЖЫЛЫНЫҢ МУРНАКЧЫЛАРЫ

Бай-Тайга районун «Мурнакчы» колхозта мал ажилының мурнакчылары чыг бөрүдө-ле көүдөп турар. Малчынар Капшымына, Чагаа, Демир, Бендван, Хөдүкөкөй, Шойдал, Баты, Ойдуң, Оскур оларның чедикшини колхозга биддирген.

Млаңгы эш Капшымына төрөөн 13 баш бөдөрдөн 13 кулуларын, хойжулар, эш Демир төрөөн 222 баш хойлардан 228 хурдагынары, эш Келиндин 220 баш хойлардан 249 хурдагынары, өшкүдү эш Хөдүкөкөй төрөөн 207 баш өшкүдүн 236 ажалларын менди камтап алганнар.

Кышка эки бөлөткөл

САРЫГ-БУЛУН. (Телефон-биле). Эрин районун «Сталинчы-орук» колхоз ешкин бөлөткөлдү үлөргө чоруп турар. Чүл дөргө, 4806 баш хойнуң 55 кажаанын, 483 баш инектиң 6 кажаанын септелген дооскан. Оларга немей 3 хөй кажааны, 80 баш инектиң 2 кажааны туткан. Ам 2000 хойнуң 6 чаа кажааны турар. 2680 баш өшкүдүң 16 кажааны бүрүн септөөн, 2 чаа кажааны немей туткан. Он-биле кады 4 бызаа кажааны септөөн, 40 бызаа турар чаа кажааны туткан. Келир чылдың мал оодаашкыныга уткүштүр маддың чаш төгүңүң 8 кажаанының бөлөкөлүн амьдааштан чорууп, ону тудуң алыр деп турар. Мында 8 кижини составтыг тулук бригадалың бөлүү ажилдап турар.

Кышталарда мал чөмчөниң бөлөкөлүн багай эрес чорууп, кышталарда хөпөшкөлдөрүң 19.268 центнер мал чөмчөни бөлөкөлдөн, он иштинде 25 центнер маина болгаш саваң өөртүңгөн.

Партизаннарга тураскаалды Кызыл хоорайга ажитканы

Октябрь 15. Хүлдүсүнүң 4 шакта Кызыл хоорайда ха-дунма хөөртүңе хоорайның дьма хөй чурттагычылары, шериг албаннарга, область болгаш хоорай организацияларының төлөөлери, өөреникчилер болгаш студентилер, ажилчылар болгаш интеллигентилер чыгып келген. Аңаа 1919 чылда ак дөрбөчилерге улуг тулчушкуннарда маалымчы-биле өлгөн партизаннарга тураскаалды байырлыг ажилчылары болган. Од үнени партизаннарының командири эш Кочетов, мичаарды партизаннар отрядының киржикчиси эш Мадыр-оол, СЭКП Тыва обкомунуң секретари эш Тока, СЭКП Кызыл хоорайнуң секретары эш Анкудинов, Киселев олар тураскаалды бөдө даш дөштөгү кырыңче үнүп көлөгөнөр.

Митингки эш Анкудинов ажиткан. Оң дараазында эш Тока СЭКП обкомунуң болгаш хоорайны, ажилчы чоңнар депутаттарының область болгаш хоорай Советтериниң мурундан хоорайның ажилчы чоннарыга тураскаалды ажитканын турарына холбаштыр байыр чедирин чүвө чугаалаң.

Партизаннар отрядының командири чоран эш Кочетов сөс алган:—Тываның ажилчы чоннарының хосталгазы болгаш аас-кежиктиг чаа чурттагалы дөштү араатангы ак дөрбөчилерге улуг тулчушкуннарда маалымчы-биле өлгөн 37 сибиржи партизаннарга төөгүлүг тураскаалды бөгүн ажилчы турар-дыр бис. Од болза, Совет Эвилелиниң бүтү улустары-биле Тываның ажилчы чоннарының бузулбас улуг найырлыгының символу болуң. Од найырламы болгаш төөгүлүг калың-ажыл-агыйның чырытылганча чедикшинери бөгүн бистин областың экономиктиг бөдөштү культуруг көгүздөвүн дөштүп турар. Тываның улустурүгө бөдө көдө ажил-агыйныда кайгамчыктыг чартыңгалар болганын көрүң түр бис. Од чедикши-

линер-биле областың 10 чыл оюнуң байырламы өөрүшкүлүг демдегеленип турар-дыр. Бөдүвүстүң ханымысты болгаш деривисти төп турган чедип алган чедикшинеривисти улам өстүрүп бижылгаларың—деп, эш Кочетов чугаалаң.

—Кызыл партизаннарың төккен ханы халас барбаан. Бистин черивиске мангыс дайыннар туруп шыдаваан, а бистер бөдүвүстүң тилкелелеривисти мандыткан бис. Чаа чурттагалы тургустувус. Бистер тайбың болгаш тургустуңу күш-ажылчымы кездө камтаалар бис. Бир эрес эжелекчи болгаш үргөдкчи дайын халдан келде, од демей-де күчүлүг согушкунга таваржыр—деп, эргин партизан эш Мадыр-оол чугаалаң.

Совет Эвилелиниң гиминиң аңаа-биле тураскаалды мурун шып каан турган көлөгөнү дүжүргөн.

Күчүлүг даш-биле дөрбөччиней кылган тураскаалды ха-дунма хөөртүң төп ортуңда бедди тулуп үндүргөн. Тураскаалды бедди 12 метр 75 сантиметр. Оң бедди кажааны калдыр болгаш мааскал беш адыр сыдыс чайынамып турар. Тураскаалды муруну чүвө көргөңгө дараазында адың улугтер-биле мыңча деп бижөөн: «Октябрының социалистг Улуг революцияның хөрөө дөштү 1919 чылда маалымчы-биле өлгөн партизаннарга мөңгө элдар». Од бижиктиң үстүндө, ажилчы чоннарының хосталгазы болгаш аас-кежиктиг чурттагалы дөштү маалымчы демселе киркип чоран орус болгаш тыва партизаннарың эрес-дилдиң дүрү-хөкөрүн көргүтүп чурган.

Хоорай коллективтериниң митингге болгаш төлөөлери тураскаалды баарына хөй сангың дриг чөкөтөри салтылган.

Митингки хаарын чараан соонда, үрер көгүм Совет Эвилелиниң гиминиң болгаш марш ырын ойнар күөсеткен.

Совет Тываның он чыл оюн таварыштыг Кызылга болган байырлыг хурал

ССР-ниң составына Тываның кирген хунунден бээр он чыл болган он таварыштыг 1954 чылдың октябрь 16-де Сталин аттыг Култура бакчыныга Кызыл хоорайның партия, совет ативиниң болгаш хөй-нигити организацияларының баа ажилчы чоннарының төлөөлөчүлөриниң байырлыг хуралы болган.

Байырлыг хуралды СЭКП-ниң Кызыл

хоорай комитетиниң бирги секретари эш А. В. Анкудинов ажиткан. Совет Эвилелиниң составына Тываның кирген хунунден бээр он чыл болган оюнуң дугайында илеткедди СЭКП-ниң Тыва область комитетиниң бирги секретары эш С. К. Тока кылган.

Байырлыг хуралдан СЭКП ТК-ның Президиумна Чагаа чоруткан. Хурал соонда улуг концерт болган.

Кызымак күш-ажылдын түңнели

ТАРЛАГ. (Телефон-биле). Биш-Хем районун Ленин аттыг колхоз (даргазы эш Маытар) Совет Тываның он чылдың байырламына чаа-чаа чедикшинер-биле ужуражып турар.

Колхоз 1400 гектар тараалың ажаап алышынын октябрь 15-ге бөрүн дооскан, оң иштинде кол культура—кымылатас 1200 гектар болуп турар. Бир гектардан ортуңа-биле 18 центнер ажурутту, а үрениң участогунуң шактан 25—30 центнер ажурутту алган. Ажаап алышынын үрениң ийи «Сталинец 6», бөдү чөртүр комбайнар ажаалдан турган. Комбайнер эш Осипов «Сталинец 6» деп комбайн-биле хунде 27—35 гектарың кестирип турган.

Колхоз куруңгө тараа дужаалданы болгаш МТС-биле латара төлөвөлөң үсө санажып, 300 тонна тарааны кирген. Колхозчуларың бир күш-хунуге бир килограмма тарааны аваныга берген, чамды колхозчулар 2—3 тонна чедир тарааны алганнар.

Келир чылдың тармагалының үренип бөлөкөлөң кылып, оң арыгалашының чорууп турар болган «ОС—1» деп машина ажилдап турар. Ам хөпөшкөлдөрүң 57 тонна кымылатас үренин арыгалаң, үренин арыгалашының үргүчүлүк турар.

Алган хүлөөлөгезин күөсеткен

Автобазаның транспорт контролының чөлаачы Андрей Чумарин Совет Тываның 10 чыл оюнда чедикшиниң ужуражыры-биле социалистг чырышка алган хүлөөлөгезин төлөңгө күөсеткен. Машинаны камныг чорударының мастери Андрей Чумарин кывар-чүтүлү камнап алырының бедди түнөөндө чедип алган.

Од ам 2000 килограмм ажил бензини камнап алган. А. Чумарин бөдүрүң дааны алган ЗИС—5 деп автомашинанының сөптөгөчө чөп өмдөвүнүн хуусааны ийи катан уадалан. Од чорук куруңгө 1932 рубльди камнап алгын хандырган. Машинаны чорударынын, ону өддээриниң техниктиг арыгаларын мергешадикт ишгөдүш алганы болгаш ону иши барымдааны Андрей Чумаринге үстүнде бедди көргүздөгүлө чедип алыр органы берген. Автомашинаның тургузуңу ханы билген туулуңа оң өддөлөңнү хуусааны уадаларын болгаш үрени бөрүн маддыланы чөлаачыга хандыгар деп чүвени А. Чумарин билип турар.

Ам эш Чумарин Октябрының социалистг Улуг революцияның 37 чыл оюнда чедикшиниң ужуражыры-биле беддиктен хүлөөлөгөн алган.

БИСТИҢ УЛУГ ЭЗИРИВИС

I
Шагын көлөр эргиделиг үелери Шак оң дидим өзөргө шактыг катпаан. Чылдар эртин демсөдөр болган тудум Чылдыңган бүш, хуругалар долуп чоран. Инчалза-даа ажи-төлү уялыгдан Мрак дөргө ужуруңуң көргөр турган. Олдарын чалгыныңа салып алган, Ормончөчө—кымылгың-ла ужуң үңгөш, Дөрүгөлдүң бадыршымы, черге дөспөйн, Дөгит дөзүп, өөрдөп, каңнап келген.

II
Шуурган эргий казыргылап, улуп, мөөрөп, Шугуд-биле ширивтерни хоорудар шавал, Дүмбөй дөргө хаттан дойлуң, үсө шаптырган Кызылаашыгы сырылалдыр диле өртүңөн. Дүрүңчүг кара булуңтар дүргөлдөң, Кызыл-кый чок улуг халап өөсүң үңгөн Энмежок хөй ажи-төлүң баштап алган Эрес-дилдиң, маалыр Эндр чалгың чыйп,

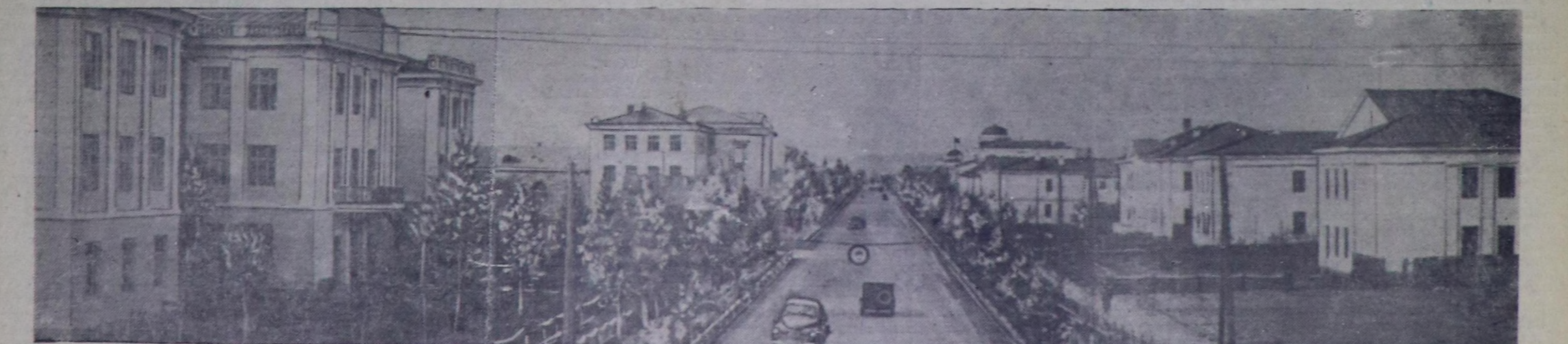
Өжөөп-кымыл хөрөөң дөзүп, Даьсыа улуг Өлүмүң улуг дайынче ужуң кирген.

III
Кыштың соогун тоглап дүшпөн хыраамыңдан, Чайның изиниң шалыңдан бижип өлөр. Кыржаң дүңү, аас хуну ылыткымыс Чалар от дөг, атчыр-дөччүр телчип турган. Адак соонда пара Даьстың чалгыңнары Адырылган, ыйба-хул бооп, черге баткан. Ажы-төлгө дөштүргөң улуг Эндр Араатаның ынчаар базып, тилкөөн киргин.

IV
Хаалаан шуурган тургулур шавал, божадытпап. Халап оттар өртөндү чап, акылдырбөс. Үрелөөн хөм чалгылары хакап, тыңымас, Үрөй шавар чалгыны безин хайлып дүжөр Улуг чуртуң эзи болуп, хостуг чуртүңан, Улуг, биче эңирлерге ажи болган.

Эңир ээрге, бистин чуртта Улуг улус, Эңирлери—акы-дуңма өөр-өөр чоңнар.

О. СУВАНПИТ.

Кызыл—Тыва автономнуг областың төвү. Чурутка Ленин бүдүмүзү.

СОВЕТ ТЫВАНЫҢ УЛУГ ЧААРТЫЛГАЛАРЫНЫҢ КӨРГҮЗҮҮ

Областың ажыл-агый, культура хөгжүлдөзүнүн көргүзүлгөрүнүн делгелгези бөгүн Кызыл хоорайга ажыттынар

Улетпүр болгаш транспорттун чедишкиннери

Совет Эвилелинин хөй националдыг акы-дуна улетарынын улуг өг-булеинге Тываның киргенинин бээр 10 чыл онкта холбаштыр областың ажылчы чоннарының ажыл-агый, культура талазы-биле улуг чедишкенини көргүскен делгелге Кызылдың Гастелло аттыг культура ырынага ажыттынар.

Делгелгеде областың улетпүрүн болгаш транспорттун хөгжүлдөзүнө 10 чылдар иштинде болган үндөни чаартылгаларың дугайың тодаргай чугаалап турар тускай салбыр база бар. Инда Кызылдың бүүдүрүлгелеринин болгаш районнарының улетпүр комбинаттарының кылган чүүдөдөрү делгеп салтылаан.

Кызылдың Раскова аттыг даараныга комбинаттың даараның чыгарының дааран кылмыштары көргүзүлгөрүн согуургалдыр. Комбинат совет чыдарының иштинде эр болгаш хөрожен улустун кедер кышкы, чайгы тоннары шырарыг дааранының бедик көргүзүлгөрүн чедиң алган. Хөрожен улустун плателерин чаа модалар-биле дааран чараш хевирлерин мөөн көрүп болур. Комбинаттың шевер кылмыштары даараар чехинин (ателье мод) дааранын кээ-воя кылмышлары дыка солу. Инда бичиги урулгар хевиринде згелеш улуг улус кедер хепке чедир аны-бүрү чараш хен айама делгетинген.

Кызылдың мебель фабрикасының кылган чүүдөдөрү делгелгеде көрүштүг черин эзеп турар. Фабриканың коллективин совет чыдарының иштинде чурт иштинин ышт материалдыан бедик шырарыг чаагалыг чүүдөдөрүн кылмыш үндүрүп турар апарган. Эптээн эвн белин чоң кылмыш салгындар дыка нарын кылдыр чааан бижик стоу коллективте шевер мастерлерини кымымак күш-ажылдың түнөө-ли көрүчүгө чугаалап турар. Хеп шырары, эстажералар, диван, стол, сандай болгаш еске-даа шевер кылмыштар чааан кылмыштары күш-ажылчы чедишкенини көргүзүп турар.

Алты заводунуң коллективинин күш-ажылчы чедишкенини көргүскен будучугаш көрүчүлөүрүн кичээниги хаара тудур. Хөрожен улустун кедер киде идинин шеверин болгаш шырарыг, чараш хевир коллективтин чедишкенини улуска магадылр. Хем идистерин аны-бүрү хевирлери, өйгөн кидстер, будаа болгаш еске-даа чүүдөдөрүн кылмышың

акынн көргөп, бо черге кылган деп бүүдөрү берге. Областың мурнакчы бүүдүрүлгезинин бирээп болур аш-чөм комбинатының бүүдүрүп үндүрүп турар продукцияларының аны-бүрү хевирлери делгелгеде улуг черин эзеп турар. Комбинатчылар мурнуку чыдарыңа бодарга бо чылың далгандан нарын чөм айама кылмышың дыка хөй хевирлерин ширгээдиң алган. Печенье, пряник, дорт, сунка хоолдууг эки амданын-биле ылгалып турар.

Делгелгеде солуң болгаш улуг черин районнарың улетпүр комбинаттың келген чүүдөдөрү эзеп турар. Райондун комбинаттарының чоңу болгаш ылангы колхозтарын бодунун аны-бүрү кылмышы-биле хандырамың талазы-биле 10 чыдарың иштинде кайы хире улуг чедишкенини чедиң алганың делгелгенди экспонаттары тодаргай чугаалап турар. Туранның улетпүр комбинатының кылган туубузу бодунуң бедик шырарың талазы-биле дыка үндөтинин, өске райондун комбинаттары болгаш Кызылдың туубузу заводун алдаргайың турар. Чааан чүүдөдөрү комбинатының дааран хевирлери бодунуң кылмышың талазы-биле Кызылдың даараныга комбинаты-биле барык удаалажын турар. Сарыг-Септин райондун комбинатының чааан стол, сандайлары болгаш ашыл-агый еске-даа хер-хөрожелери хергелгелерин со-нуургалың хайныктырар.

Областың автотранспорттарының чедишкенини делгелгенди тускай диаграммаларыңа көргүскүдөң. Автотранспорттун эргезинде бар машиналарың саның чыл-чылда өздөң, чыг-сөөрүлгезиниң темпийиң бөдөөн диаграммаларда айткан. Кызылдың автотранспорт конторының механиктерин мастеркамыңа кылган автомашиналарың болгаш кедээ ашыл-агый машиналарың артык кезектерин чааа делгеп салтылаан. Автомашинаның нарын кезектерин (поршень, поршень билээ аны-бүрү зөрлөдөр, шестернялар) мастеркамыңа эки кылдыр кылган. Областа харызааның дыка сайгырамың көргүскен тускай бугуң делгелгеде база организастыганың.

Делгелге улетпүр бүүдүрүлгениң ажыл-чыдарының баймак дуржулгазың чоңга тайылбырлап бээр.

Көдээ ажил-агыйның механизациязы

Областың көдээ ажил-агый делгелгезинде көдээ ажил-агыйның механизациязының чедишкенини болгаш түндөдөрүн база көргүзүп турар. Биастың областың көдээ ажил-агый улам ийди хөгжүлгөрүн богуш ою механизастаарының хөрожен Коммунист партияның болгаш Совет чазактың хүн-бүрдө көргүзүп келген болгаш көргүзүп турар улуг дууламчын Тываның ажилчы чоннары делгелген улуг өрүшүлүг сеткил ханышкыны-биле көрүп алар.

Совет беш чылдар дургузунда күрүнө Тыва областың көдээ ажил-агыйыңа, оң механизастаашкыныңа 100 миллион ажыл рублди берген. Машина-трактор станциялары болгаш колхозтар көдээ ажил-агыйның бо үдеги мурнакчы техниказы-биле чыл санында чеспегениң турар. 1944 чыл-биле деңзөргө, 1953 чылда трактор нарын чөрөб ажыл катан өскөн, комбайнар саны он-он катан көвүдөн. Областың бүү колхозтарының хөвү ажылдарының механизастаашкыны 1945 чылда 10,3 хуу турган болза, ам 94 хуу чөткөн. Областа 1945 чылда машина-трактор станциялары нинч 4 турган болза, ам 12 машина-трактор станциялары бар апарган.

МТС-терде техниканың өздөңиңиң областың көдээ ажил-агый делгелгезинде көргүскөн. 1945 чылдан бээр 1954 чылга чедир тракторларың өздөңиң 753 хуу, комбайнарың өздөңиң 204 хуу болган. Эрткен 10 чыдарың дургузунда МТС-тер трактор ажылдарының норманың хөй катан ажыр үтүскөн.

Машина-трактор станциялары колхозтарың мал ажылын улам ийди көлүрениң хемчегезин ап турар. МТС-тер сиң рөмдөдөңиң ажылың 21,7 хуу механизастаан, боттарың күшү-биле 9 фермаларын механизастаан турар болгаш мал калжааларының тудууңа 5000 кубометр

мынны сөөрткөн, колхозтарың 34700 хөөн электери-биле кырганың.

Техниканың дуузын-биле МТС-тер бо чылын муң-муң гектар кул болгаш курулган черлерин алдарган, байлак дүжү өстүрүп алдылган, ам оң алаан алышкыны механизастарлар болгаш колхозчу таражылар чедишкениң көрүдүп турар. Областы күрүнөгө тароа дужаарың панын ыраат ажыр күтүскөн.

МТС-тер болгаш колхозтар мурнакчы совет көдээ ажил-агый эргезинин чедишкенини, ада-чуртун сайгырангай техниканы бүүдүрүгө ширгээтишпаан, тарыга шөдөдөрүн калбартып, хоовларың дүжүтүп бедилди, малды баш саның болгаш продуктууңуң өздөңиңе улуг чедишкенини чедиң ап турар.

Мурнакчы дуржулга колхоз бүүдүрүлгезинде негептер турар. Картофельдин дөрбөлчтин уланчак арга-биле олуртур арганың 10 МТС, калбак одурулга тарыгыны 8 МТС, кызын одурулга тарыгыны 9 МТС, хан-карактай тарыгыны 12 МТС боттандырган. Картофельдин 60 хууун дөрбөлчтин уланчак арга-биле олурткан. Илангыя 4 МТС картофелдин яровизастаашкыны чоруткан.

Колхозтарың органиас, ажил-агыйның быжылаарыңа МТС-тер улуг дууламчын көргүзүп турар. МТС-терден 62 зоотехниктер, 72 агрономнар болгаш 82 мал экилдери колхозтарда ажиллап турар, алар ийтинин ажил-агыйларың быжылаарың хөроенге улуг салышкыны килгеген.

Областың көдээ ажил-агый делгелгезинде Би-Хем, Сарыг-Сеп, Шаган-Арыг МТС-терин чедишкенини болгаш механизастаашкының түндөдөрүн көргүскөн. Ол МТС-терин ажилыңа чедиң алдылган дуржулгаларың областың бүү МТС-теринге болгаш колхозтарыңа негептери чугула соруга болур.

Областың көдээ ажил-агый делгелгезинин павильону.

Культураның чечектелишкени

Тыва автономнуг областың тургустунгандан бээр 10 чыл болганыга туррасааткан делгелгеде элөөн өскү черин культураның чедишкенини делгез көргүзүлгөр эзеп турар. Кадик камгалааның улус өөредилгезинин, культура албан черлеринин павильонунда көргүзүлгөр келген алышкының кичээниги хаара тудуптар көрүштүг чүүдөдөрүң.

Тывада кадик камгалады он чыдарың дургузунда улуг чедишкенини чедиң алган. Ханала диаграммаларда өмчөлгө-профилактика черлеринин четкилиңди калбарышкыны, кадик камгалааның бюджетин өздөңиң, эмнелгелерде оруннар саның чыл-бүрдө негезин турганың, урулгар ажилдерин саның калбарып турганың көргүскүдөң.

Эмчи кадрларын өздөңиң, оларын беллеткеп турарың, оларын ажилыңа дуулаар номнарың нарын үндүрүп турарың база көргүскөн. Он ийди ужар-чүүдүү, улустун кадик камгалаарыңа баран бооп турарың көргүскөн онза солуң. Божун негезге эмнелге дууламчын, ылангыя эмнелгеге божуп турарларың саны чыл-бүрдө өзүп турарың база көргүскөн. Делгелгеде хирургия (Белиң эмнел) талазы-биле чедишкениң барын база көргүскөн.

Областың эки ажылдыг медицина ажылдарың чыгарыңа чуруктарың база делгелген көрүп болур.

Улус өөредилгезинде чедишкениң база дыка улуг. Улус өөредилгезин ашмаандырар талазы-биле бюджетте көрдүнгөн хөрожендерин чыл-бүрдө өзүп турарың — ширти болгаш чазактың социалыңг ут-ка-шынардыг, национал хевиринг культураны хөгжүлдөңгө аланың сакшың салышкыны кылп турганың херечилеп турар.

МУРНАКЧЫ КОЛХОЗТУҢ КӨРГҮЗҮҮ

Чөөн-Хемчик районда, ССРЭ-ниң Дөди Советинин депутат эвн Настык-Доржу даргаалаан «Коммунистичек орук» колхозтуң ажил-агыйның чедишкенини делгелгелгеде көргүскөн. Ол аныя тыва колхозтуң ажылы малагы 1950 чылда улугаттыр кытышканыңан сонгаар шапкыны-биле өзүп сайгыраан.

Колхозтуң инек, хой, чыгы фермаларында бүү малды баш саны эртең дөт чылдың дургузунда 184,9 хуу өскөн. Он ийди колхозта хавак, куш фермалары база бар.

Колхозта тарыга шөдү калбарып турары-биле кадик өңү дүжүтүү база бедил турар. 1950 чылда 851,5 га тароа культу-рларының гектар бүүдүрүдөн чүгө 2,6 центнер дүжүт алган болза, бо чылын 1190 га шөдүдү гектар бүүдүрүдөн 18 центнер дүжүтүп алган. Колхозта ол ыш-каш картофель, ногаа культуларының тарылазы дыка өзүп турар.

Ийтинин ажылыңа колхозчуларың күш-ажылчы идеевиңин өскөн-биле күш-ажылды бүүдүрүчүү бедил, колхозтуң оругазы 1950 чылдан бээр 3 катан өскөн. Колхозтуң хөвү ажылының 2 бригадалыңа хөроженер 60 хуу болуп турары оларын колхоз бүүдүрүлгезинде улуг күш-ажылчы идеевиңин көргүзүп турар. Колхозтуң ортузунда улешкен фондунуң 90 хууу колхозчуларың күш-ажылчы салышкыны, а чүгө 10 хууу ийтинештирген хөроңи болур. Он-беле

Диаграммаларда башкы кадрларын, шкolanын өөреникчелеринин өздөңиң, школа четкилиңди калбарышкыны, 7 болгаш 10 классарын дооптур турарларын чыл-бүрдө өздөңиң көргүскүдөң.

Делгелгеде шкoлaчыларын ажилдарын көргүскөн бузуң онза солуң. Шкoлaчылар көдээ ажил-агый культураны өстүрүп, сэд ажылын кылпн турар дугайың, база оларын хол-биле кылган шевер ажилдарын көрүп ап болур.

Культура эргезинин организастап тургусаны булуңда база-ла солуң көргүзүлгөр бар. Культура албан черлеринге ашалаандырышкыны чыл-бүрдө-ле өзүп келген. Диаграммалардан хоорайларда болгаш көдээ черлерде клубтарын калбарышкыны, номнар үндүрүлгезин, паратынып турар номнарың аттары болгаш тарылаары көвүдөп турарың, областың культу-ра эргезинин типографиязың механи-застаашкыны турарын делгелгеде көргүскүдөң.

Делгелгеде областа парлап үндүргөн номнарың салгылаан. Инда марксизм-ленинизм классиктеринин чогаалдарының чулгазы, чечен чогаал номнары, област чогоалчыларының чының номнары, көдээ ажил-агый литератураны база бар.

Областа урулгарың музыка шкoлaзын көргүзүлгөрүн делгезин булуңда база солуурганчы. Аныяк музыкантыларың ажилдарын делгелгеде көргүскүдөң.

Тываның Совет Эвилелинде каттышпа-ныңдан бээр культура талазы-биле чедиң алган чедишкенини көргөн ийди бүүрү-зү-ле биастың төрөөн Коммунистичек партияның болгаш Совет чазактың улуг дууламчын хөрөк кырында бүүтүрп көөр болгаш ол чедишкенини дөң ажилчы чоңун чоргаарың делгелгениң көргүзүлгөри чугаалап турар.

кады колхозчуларың боттарының оругазы база соксаал чок өзүп турарын делгелгеде тодаргай көргүзүп турар. Илангы ам үде баштайгы аваны-биле бедил бир күш-хунгөң 4,2 килограмм тароаны ты-выска болгаш чыл отчүдүңда 7 кило-грамм тароа, акша-биле 5 рубль тышыр деп көрүп турар.

Колхоз бо чылын күрүнөгө дуулар тароа, зыт, дүк планнарын хуусааның бети-нде күтүскөн болгаш МТС-тиң натурал-телевин үе санашкан.

Колхозтуң тууду сүүрү кам-ла чылдың иштинде шапкын өзүп, колхозчулар чырык чаагай бажынар-биле хандырышын турарын делгелгеде көргүзүп турар. Кам чылдың мурнуңа кургуп турган черде ам 200 бажыңнар, 300 олуттуг задык культу-ра бажыңнар, урулгар салы болгаш аска-зи, гостиница, эмнелге пунктту, магазин, школа, интернат, хлеб быжырар чер дөң ашкан туудулар бар апарган. Шунту бажыңнар электри чыры-биле хандырып-ган болгаш ам радио бедирин тургузуп турар.

Колхозтуң чамык туудуларының, мурнакчы кичилеринин фото-чуруктарын база тароа, ногаа культуларының болгаш картофельдин бедик дүжүттеринин дөжкелери, мал ажылының чамык продукту-ларын делгелгеде көргүзүп турар.

Делгелгеде он ийди Би-Хем районда «Бызыл тараачын», Барыш-Хемчик рай-онда «Большевик», Бай-Тайга районда «Мурнакчы» колхозтарың ажилың көргүзүлгөри база бар.

Колхозчу мал ажылының хөгжүлдөзи

Тыва автономнуг областың 10 чыл оян таварыштыр ажыттынып турар делгелгениң көдээ ажил-агый павильонунда ийтинин мал ажылы бир улуг черин эзеп турар. 1944 чылдан бээр, ылангыя областа колхоз тургузушкуну массажы калбарганыңдан сонгаар областың ажил-агыйның кол адыры болур мал ажылы соксаал чокка дөжүп турарын делгелге чайыннадыр көргүзүп турар.

1949 чылда Тываның 5 чыл өвдөндө областың колхозтарында турган малды баш саныга деңзөргө, 1954 чылда мыныстыг бола мал барык 3 катан, хой биле өшкү 4 ажыл катан, чыгы мал 2,8 катан көвүдөн.

Колхозчу тургузугун үндөңиң ийтинин малын баш саның өздөңиң биле кадик өңү продуктуу база бедөңиң делгелгениң сан-чураттары тодаргай көргүзүп турар. 1949 чылга деңзөргө 1954 чылда колхозтарда ийти сүт саалазы 2 ажыл катан, дүк кыргылдазы 5 катан өскөн. Областың колхозтарында бо чылын 5 муң ажыл инекти бызааларыңдан чарып саап, бир муң ажыл инекти тургу-зу азырал-биле саап турар. Таңды районун «Революцион чамыкы» колхозунда инекти Шведованың инектерин «Майка» деп шалазы инек 1954 чылды 160 хүнеринде 1090 литр сүтүт. «Вилка» деп инек эртең чылын 2010 литр, а бо чылды 180 хүнеринде 1300 литр сүтүт берген.

Малды эптир күштүг чоруун бедиринге улуг ажыл-дуулам болур олардың семитир органы колхозтар организастап турар. Чөөн-Хемчик районда «Коммунистичек орук» колхоз 1951 чылда 23 баш малдан 34 центнер зытти күрүнөгө дуула-

ган болза, 1953 чылда оларды бөдөөн семит-кен 23 баш малдан 66 центнер зытти дужаалан, азы 1952 чылда 15 баш, 1953 чылда 23 баш малды камнап алганың делгелге чугаалап турар.

Колхозтары малдык чөм сүүрү улам быжытып, ылангыя мал чөм культу-рларың тарылазы өзүп турарын делгел-гениң диаграмманы көргүзүп турар. Хөй чылда болгаш чандык чылда үнер ситенер тарылазы 1949 чылда 312 га турганын-дан 1954 чылда 4458 га чедир өскөн. Каз-Хем районун «Октябрь 30 чылы» колхозу бо чылын бир гектар кукуруза шө-дүдөн 120 тонна сүлөө көөп алганы болган ол кукурузаның сиовун көргүскө-ни дыка солуң болуп турар. Бай-Тайгада «Тилгелге» колхоз бир гектар тур-нестен 723 центнер дүжүтүп ап, областа көстүп көрбөөн түндөди көргүскөн. Мал-ды бөдүүн чөмөдөңиң белеткеп болгаш сүлөө салышкыны колхозтарда кам кат-тап өскөни делгелгеде көргүзүп турар.

Машина-трактор станцияларының дуу-лам-биле колхозтарың мал калжааларында механизация хөгжүп турар. Чүд дөң, 9 колхозтарда автосуттарыга, 30 колхоз-тарда мал чөм чымчалар хайшырар савадар, 2 колхозта механизастыг сөлдө бар апарган.

Делгелгеде он ийди мал ажылының продуктуларың болгаш мал чөмөдө культу-рларың чаагай дүжүттеринин боттарың база мурнакчы колхозтарың болгаш малчыларың чедишкенини көргүскөн болза, областың мал ажылын СЭИИ ТН-ның сентябрь пленумунуң док-таалың бугулар улам ийди хөгжүлгөриге улуг пропагандачы ужу-дуулам болур.

Чер ажылды көдүрүлүшкүндө

Социалистичек көдээ ажил-агыйның күчү-лүг көдүрүлүшкүнү чедиң алдыр-биле Коммунистичек партияның болгаш Совет ча-зактың совет чыдарыңа уда-дараа ап чо-руулан бүүгү хөмчөлөргө база нарын биле чазактың Тыва автономнуг областың бүүгү ажил-агыйны салышкыны хөгжүр-дөш хүн-бүрү улуг дууламчынга сорук килгеген Тываның ажилчы чоннары Совет Эвилелиниң составыга киргенинден бээр 10 чыл өвдөндө көдээ ажил-агый талазы-биле улуг чедишкенини болуп турар. Бо талазы-биле 10 чыл онга тураскаал-чын областың ажил-агыйны көргүзүлгө-ринин делгелгениң чер ажылың көр-гүзүлгөри база бир бүүдүрүлгө фактылар болур.

Делгелгеде кол черин чер ажылы эзеп турар. Инда областың колхозтарында, совхозтарында тароа бүүдүрүлгезинин советтү 10 чылдар дургузунда чедишкенини диаграммалар, экспонаттар-биле чырыткы-ландыр көргүскөн.

Тыва автономнуг областың тароачын ажил-агыйларың коллективизацияга калбаа-биле кирип турганың көргүскөн. Инда 1944 чылда тароачын ажил-агый-ларың 19,3 хууу колхозка кирген тур-ганыңдан ам 93,5 хуу чедиң турар. Он ийди болчаг-хуусаа чокка ажилдары-биле тарылазы, өдөр-бөлчүлөк болгаш сиңген кезер черин шөдөдөрүн 360 муң ажыл гектары колхозтарга алт бугулар тывысканы болгаш 10 чыл дургузунда колхоз бүүрүлгө тарылазының шөдү ор-тума-биле 381 гектар турганыңдан 860 гектарга чедир өскөн көргүскөн диаграм-малар бар.

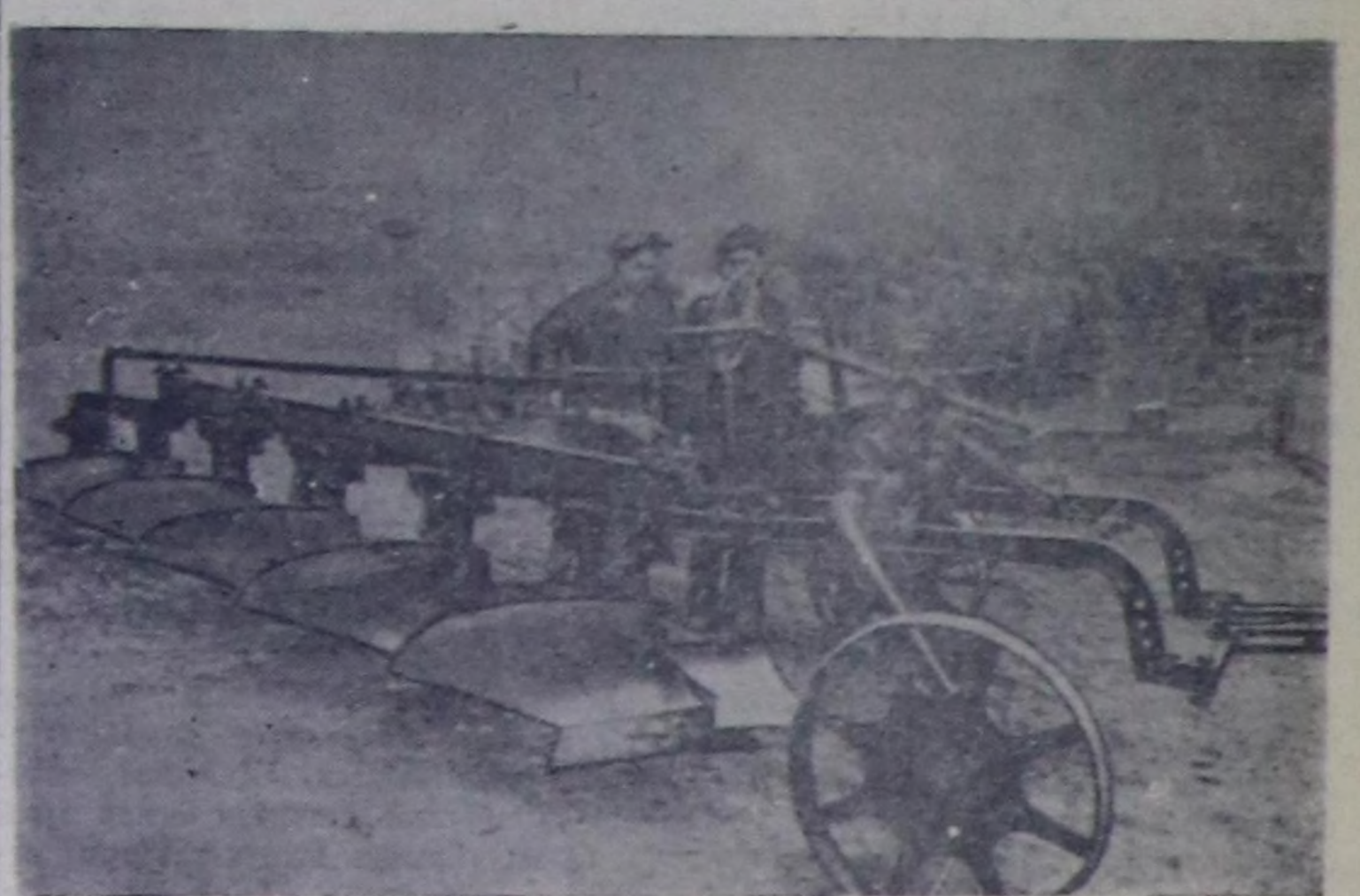
Кул болгаш курулган черлерин ширгээ-лиң ап турарың, ногаа аймааның, карто-фельдин тарып шөгүңү калбарганың, он ап турар дүжүттерин колхозтар, совхозтар айлы-биле көргүзүлгөри делгезин. МТС-терин чыл-чылда хөгжүлдөңиң, оларын техниканың өскөни болгаш чер ажылының механизастаашкыны бол-гаш МТС-тер болза, колхоз бүүдүрүлгезинин кол күжү болурун айткан контуг солуң диаграмма база бир өскү черин эзеп тур-ар. Инда 1944 чылда чыгыс-даа МТС

чөк турган болза, бо чылын 12 МТС бар болганың, хонугуң кол ажилдарың механизацияла 1944 чылда чүгө 10,3 хуу турганыңдан ам 99,8 хуу чедиң тура-рын көргүскөн. Ол ийдин МТС-терде кадрларын өздөңиң база көргүскөн. Об-ласта он мурнакчы Би-Хем болгаш Ша-гаан-Арыг МТС-терин колхоз бүүдүрүл-гезинге ийичаар дууламчын турарың, ылан-гыя Би-Хем МТС-тиң 15 алы күштүг бир трактору 452 гектар черин алдарганың, оң ажылды берип турар колхозтары 1948 чылда ортума-биле гектар бүүдүрүдөн 10,6 центнер дүжүтүп ап турганыңдан ам 18 центнериң ап турарың, 7928 гектар кул болгаш курулган черин ширгээдиң ал-ганы көргүскөн.

Чер ажылың талазы-биле областа 20 ажыл мурнакчы колхозтарың, он ийдинде Би-Хем районда «Кызыл тараачын», Барыш-Хемчикте «Большевик», Бай-Тай-гада «Мурнакчы», Чөөн-Хемчикте «Комму-нистичек орук», Каз-Хемде «Ошакынчик орук», Чаа-Хемде Мозотов аттыг колхоз-тарын көргүзүлгөри бар. Илангыя Барыш-Хемчик районда «Большевик» колхозтуң тароачылары 78 гектар кызыл-та-сы гектар бүүдүрүдөн 40 центнер, Би-Хемде «Искра» колхозтуң хөвү ажылының бригаданы арбайын гектар бүүдүрүдөн-не 41 центнер, Бай-Тайга районда «Дөң-Те-рек» көдээ ажил-агый артели «Салаа» деп сорттуг кулгостаның гектар бүүдүрүдөн-не 667 центнер дүжүтүп алган.

Колхозтарың тароа культуларыңдан ап турар дүжүдү бедөңи-биле оларын азыр ажил-олчазы чыл бүү көвүдөп тур-ар. Чазак, Барыш-Хемчик районда «Большевик» колхозтуң бажыңуңуңу 1950 чылда бир күш-хунгө тароаны 1,5 кило-граммы ап турган болза, бо чылын 10 килограмм тароаны, Би-Хем районда «Бы-зыл тараачын» колхозтуң бажыңуңуңу бо чылын бир күш-хунгө-ле 5 килограмм та-роаны азыр.

Делгелгеде колхозтарың, совхозтарың болгаш Чадавады көдээ ажил-агыйның дуржула станциязың тароа, ногаа культуларының аны-бүрү экспонатта-рын делгеп көргүскөн.

Областың көдээ ажил-агый күчүгү техника-биле чеспегетинин турар.

Би-Хем районда миллионер «Бызыл тараачын» колхоз. Чурукта: Ол колхозтуң көргүзүлгөриң делгелгери.

